

RAHAMLI TA'LIM TUSHUNCHASI: FALSAFIY VA PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK TAHLIL

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19673478>

Paraxatova Azada Baxadirovna

NMPI Pedagogika yo'nalishi 1 kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada "rahamli ta'lim" (compassionate education) tushunchasining falsafiy, psixologik va pedagogik asoslari keng va izchil tahlil etiladi. Tadqiqotda antik falsafadan tortib zamonaviy kognitiv neyrobiologiyagacha bo'lgan ko'plab manbalar sintez qilingan.

Kalit so'zlar

rahamli ta'lim, compassionate education, empatiya, karuna, psixologik xavfsizlik, gumanistik pedagogika, kasbiy kompetentlik, self-compassion, mindfulness, o'qituvchi farovonligi.

Zamonaviy ta'lim paradigmasi tom ma'noda inqilobiy o'zgarishlar davrini boshidan kechirmoqda. XX asrning oxiri va XXI asrning boshlarida bilim uzatish (transmission model) modelidan o'quvchi markazli (student-centred) yondashuvga o'tish global miqyosda kuzatildi. Ushbu siljish bilan birga ta'lim muhitidagi insoniy munosabatlar, hissiy iqlim va psixologik xavfsizlik masalalari ilmiy-pedagogik diskursning markaziga chiqib keldi.

"Rahamli ta'lim" tushunchasi ushbu yangi paradigmaning eng chuqur va yaxlit ifodasini anglatadi. U nafaqat metodologik yondashuv, balki butun bir qadriyatlar tizimini o'z ichiga oladi: insonga hurmat, zaiflikni qabul qilish, o'zaro qo'llab-quvvatlash va birgalikda o'sish. Britaniyalik psixolog Paul Gilbert (2005) va amerikalik tadqiqotchi Kristin Neff (2003) ishlab chiqqan "rahm-shafqat" nazariyasi pedagogikaga tatbiq etilib, mustaqil ilmiy yo'nalishga aylandi [1, 2].

O'zbekiston Respublikasida "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020) o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, uning ruhiy salomatligini muhofaza etish va ta'lim muhitida insonparvarlik tamoyillarini tatbiq etishni ustuvor vazifa sifatida belgilaganiga qaramasdan, rahamli ta'lim konsepsiyasining mahalliy kontekstda ilmiy tadqiqoti hali yetarli darajada olib borilmagan. Ushbu maqola ana shu bo'shliqni qisman to'ldirishga da'vogar. Rahamli ta'lim falsafasi ming yillik intellektual an'anaga tayanadi. Turli sivilizatsiyalar rahm-shafqat (compassion) tushunchasini turlicha, ammo bir-biriga yaqin ma'nolarda talqin etgan.

Antik Yunon falsafasida Aristotel "philia" (do'stlik-sevgi) va "eudaimonia" (yaxshi hayot) tushunchalari orqali insonlar o'rtasidagi ezgulik asosidagi munosabatlarni tasvirlagan. Uning "Nikomaxova etikasi"da ta'kidlanishicha, haqiqiy yaxshilik faqat boshqalarga yaxshilik qilishda namoyon bo'ladi [3]. Platon esa "Davlat" asarida ideal ta'lim-tarbiyaning asosi adolat va mehribonlik ekanligini asoslagan. Sharq falsafasida rahmlilik tushunchasi yanada markaziy o'rin egallaydi. Budda ta'limotidagi "karuna" (rahm-shafqat) barcha tirik mavjudotlarga nisbatan shartisiz mehr ko'rsatishni anglatadi va bu nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy-pedagogik fazilat sifatida talqin etilgan [4]. Konfutsiy falsafasidagi "ren" (benevolence – yaxshilik) tushunchasi ham ta'lim munosabatlariga bevosita taalluqli: muallim va shogird o'rtasidagi munosabat sevgi va hurmatga asoslanishi zarur.

O'rta asr islom falsafasida Ibn Sino (980-1037) o'zining pedagogik qarashlarida o'qituvchining nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyalovchi va shogirdning ruhiy holatini sezuvchi bo'lishi lozimligini alohida ta'kidlagan. "Kitob ash-Shifa" asarida ruh va badan birligiga asoslangan yaxlit insonni tarbiyalash g'oyasi ilgari surilgan [5]. Umar Xayyom, Alisher Navoiy asarlarida ham o'qituvchi mehribonligi va sabr-toqatining ta'limiy ahamiyati yetakchi mavzu sifatida namoyon bo'ladi.

Yangi davr falsafasida Jan-Jak Russo (1712-1778) bolaning tabiiy yaxshiligiga bo'lgan ishonchni pedagogik asos sifatida e'lon qildi. "Emil yoki ta'lim-tarbiya haqida" asarida u qat'iylik va jazoning o'rniga tabiat bilan uyg'un, mehr-muhabbatga asoslangan ta'limni taklif etdi [6]. Iogann Pestalotsi (1746-1827) esa nazariyani amaliyotga olib tushdi: Shtansdagi yetimxonada bolalarga oilaviy muhit yaratib, mehribon munosabat orqali ularda bilimga ishtiyoq uyg'otdi.

1-jadval. Rahamli ta'limning falsafiy manbalari va pedagogik ahamiyati

Mutafakkir / Davr	Asosiy konsepsiya	Ta'limdagi ahamiyati
Aristotel (M.av. IV asr)	Philia (do'stlik) va eudaimonia (farovonlik) – ezgulik orqali yaxshilik	Fazilat etikasi, burch va rahm-shafqat birligi
Budda falsafasi (V-IV asr)	Karuna (rahm-shafqat) – barcha tirik mavjudotga nisbatan universal mehr	Dunyoviy azobni yengishda rahm-shafqat kaliti
J.J. Russo (1712-1778)	Tabiiy insonparvarlik – bolaning tabiiy yaxshiligiga ishonch	Ta'limda qat'iylik emas, mehribonlik asosiy vosita
K. Rojers (1902-1987)	Person-centred approach – insonni to'liq qabul qilish (unconditional positive regard)	Empatiyanin psixoterapiyadan pedagogikaga ko'chishi

Mutafakkir / Davr	Asosiy konsepsiya	Ta'limdagi ahamiyati
P. Gilbert (2005-hozir)	Compassion Focused Therapy (CFT) – rahm-shafqatga yo'naltirilgan terapiya	Uyat va tanqidni rahm-shafqat bilan almashtirish
K. Neff (2003-hozir)	Self-Compassion – o'z-o'ziga nisbatan rahm-shafqat (3 komponent)	Mindfulness, umumiy insoniylik, o'z-o'ziga mehribonlik

Rahamli ta'limning psixologik asoslari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shiddat bilan rivojlana boshladi. Bu sohada uchta asosiy yo'nalishni ajratib ko'rsatish mumkin: gumanistik psixologiya, kognitiv-xulq-atvor psixologiyasi va zamonaviy neyrobiologiya.

Paul Gilbert (Derbi universiteti, Buyuk Britaniya) "Rahm-shafqatga yo'naltirilgan terapiya" (Compassion Focused Therapy – CFT) konsepsiyasini ishlab chiqdi (2005). Uning modelida uch xil hissiy regulyatsiya tizimi ajratiladi: tahdidga javob berish tizimi (threat system), rag'batlantirish-izlash tizimi (drive system) va tinchlantirish-xavfsizlik tizimi (soothing system). Rahamli ta'lim aynan uchunchi tizimni faollashtiradi va o'quvchida psixologik xavfsizlik hissini mustahkamlaydi [1].

Kristin Neff (Texas universiteti, AQSh) self-compassion (o'z-o'ziga rahm-shafqat) tushunchasini uch komponent orqali aniqlaydi: (1) o'z-o'ziga mehribonlik (self-kindness) – ichki tanqid o'rniga o'zini qabul qilish; (2) umumiy insoniylik (common humanity) – azob va xato insonning umumiy taqdiri ekanligini anglash; (3) mindfulness (ongli hozirlik) – hissiyotlarni kuzatish, lekin ularga mahkum bo'lmaslik [2]. Neffning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, self-compassion darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilar akademik ishonchsizlikka kamroq uchraydi va sinov tashvishidan kamroq aziyat chekadi.

Zamonaviy neyrobiologiya rahamlilikka ilmiy asos beradi. Tanya Singer va Matthieu Ricard (2011) o'tkazgan fMRI tadqiqotlari shuni aniqladiki, rahm-shafqat hissi insula (orolia) va anterior cingulate cortex (old singulat po'stloq) kabi miyaning hissiyot bilan bog'liq hududlarini faollashtiradi. Bundan tashqari, vagus nervi tinchlantirish tizimining asosiy anatomik tuzilmasi sifatida aniqlangan bo'lib, sinfda do'stona muhit va o'qituvchining iliq munosabati ushbu tizimni faollashtiradi.

Daniel Siegel (UCLA) "Mindsight" konsepsiyasida o'qituvchining o'quvchi bilan empatik munosabati bolaning prefrontal po'stlog'ini rivojlantirishga yordam berishini asosladi. Bu esa hissiy-kognitiv rivojlanishning to'liq bo'lishi uchun rahm-shafqatga asoslangan ta'lim muhiti zarurligini neyrobiologik jihatdan isbotlaydi.

O'zbek ta'lim tizimiga nisbatan ushbu konsepsiyani tahlil qilganda, rahamlilik an'anasining o'zimizda ham chuqur ildizlari borligini ko'ramiz. Qomusiy olimlarimiz Ibn Sino, Al-Forobiy, Beruniylarning pedagogik qarashlari o'qituvchining mehr-muruvvati, sabr-toqati va o'quvchiga individual yondashuvi haqidagi g'oyalarga boy. Mahalla instituti, ustoz-shogird an'anasi va milliy tarbiya tizimidagi "ochiqqo'llik" va "mehribo'llik" qadriyatlarini rahamli ta'limning mahalliy ekvivalenti sifatida talqin etilishi mumkin.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, rahamli ta'lim tushunchasi yuzaki sentimental g'oya emas, balki qadimgi falsafiy an'analar, zamonaviy psixologiya va neyrobiologiya tadqiqotlari bilan mustahkam asoslangan ilmiy paradigmadir. Uni quyidagi to'rtta tarkibiy qismda tushunish mumkin:

1. Falsafiy asos: Aristotel, Ibn Sino, Russo, Pestalotsi an'anasiga borib taqaladigan insonparvarlik etikasi;

2. Psixologik asos: Rogers, Gilbert, Neffning empatiya, shartisiz qabul qilish va self-compassion nazariyalari;

3. Neyrobiologik asos: tinchlantirish tizimi, vagus nervi va prefrontal po'stloq rivojlanishi mexanizmlari;

4. Pedagogik asos: SEL, mindfulness ta'lim va travmani hisobga oluvchi ta'lim amaliyotlari.

O'zbek ta'lim tizimida ushbu paradigmaning joriy etilishi uchun quyidagi chora-tadbirlarni tavsiya etamiz: (1) pedagogika oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga rahamli ta'lim bo'yicha maxsus kurslar kiritish; (2) amaliy o'qituvchilar uchun reflektiv seminarlar va empatiya treninglarini tizimli o'tkazish; (3) maktablarda psixologik xavfsizlikni ta'minlovchi muhit standartlarini ishlab chiqish; (4) ushbu sohada mahalliy ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash va xalqaro hamkorlikni kengaytirish.

Kelgusida rahamli ta'lim konsepsiyasini o'zbek milliy ta'lim tizimiga moslashtirish, mahalliy o'qituvchilar bilan tajriba-sinov ishlarini o'tkazish va empirik ma'lumotlar asosida uning samaradorligini tekshirish ustuvor ilmiy vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gilbert, P. (2010). Compassion Focused Therapy: Distinctive Features. Routledge. ISBN: 978-0-415-45898-3. <https://doi.org/10.4324/9780203851197>

2. Neff, K.D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85-101. <https://doi.org/10.1080/15298860309032>

3. Aristotle. (2009). *Nicomachean Ethics* (D. Ross, Trans., L. Brown, Ed.). Oxford University Press. (Original work published ca. 340 BCE). <https://global.oup.com/academic/product/nicomachean-ethics>
4. Thich Nhat Hanh. (2017). *The Art of Living: Peace and Freedom in the Here and Now*. HarperOne. ISBN: 978-0062434661. <https://www.harpercollins.com/products/the-art-of-living>
5. Ibn Sina (Avicenna). (1999). *Kitob ush-Shifo (tarjima)*. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Toshkent. <https://ziyouz.com/books/klassiklar/ibn-sino>
6. Rousseau, J.J. (1979). *Emile, or On Education* (A. Bloom, Trans.). Basic Books. (Original work published 1762). ISBN: 978-0465019311. <https://www.basicbooks.com/titles/jean-jacques-rousseau>